

#2 2022 ÅRGÅNG 40

ISSN 0283-8524

väx

Växter i Hälsingland och Gästrikland

STRANDKRYPA FOTO: PETER STAHL

Växter i Hälsingland och Gästrikland (VÄX) ges ut av Gävleborgs Botaniska Sällskap (GÄBS), lokalförening av Svenska Botaniska Föreningen (SBF). VÄX kommer ut med två nummer per år.

MEDLEMSKAP

Du blir medlem i GÄBS och får vår tidning VÄX genom att betala in **årsavgift 150 kr** till föreningens **bankgiro nr 797-3886** eller **swish 123 529 54 98**.

För **familjemedlemskap är årsavgiften 25 kr** per tillkommande familjemedlem (inkluderar ej tidning).

I årsavgift till GÄBS ingår medlemskap i SBF. Önskas även prenumeration på SBF:s tidskrifter, Svensk Botanisk Tidskrift (SBT) och Vilda Växter, se avgifter på SBF:s webbplats: <http://svenskbotanik.se>

ADRESSÄNDRINGAR OCH MEDLEMSREGISTRERING I GÄBS

Birgitta Wannberg, birgitta@particleoptics.se, 070-34 46 747

REDAKTION/BIDRAG

Redaktör för detta nummer: Peter Ståhl

Bidrag i alla former till kommande nummer av VÄX, liksom önskemål och idéer, mottages tacksamt av redaktionen.

- Ulf Svahn, Gävle, 070-221 07 55, ulfsvahn@hotmail.com
- Peter Ståhl, Gävle, 073-024 20 43, pete.r.b.stahl@gmail.com
- Veronica Jägbrant, Bergsjö, 070-221 47 99, veronica.jagbrant@icloud.com
- Birgitta Hellström, Forsbacka, 070-229 30 16, birgitta.m.hellstrom@telia.com

GÄBS STYRELSE 2022

Ordförande: Stefan Olander, Viksjöfors, skalensfabod@gmail.com, 070-569 26 90

Vice ordförande: Alf Pallin, Söderhamn, alfpallin49@gmail.com, 070-247 44 20

Sekreterare: Björn Wannberg, Alfta, bjorn@particleoptics.se, 070-34 44 247

Kassör: Birgitta Wannberg, Alfta, birgitta@particleoptics.se, 070-34 46 747
Ledamot: Pär Hedwall, Söderala-Berga 607, 826 92 Söderala, 0702-87 96 56

Ledamot: Magnus Bergström, Rimbo, snjuftjutis@gmail.com, 070-209 42 00

Ledamot: Maj Johansson, Ramsjö, maj.joh@telia.com, 070-333 63 86

Suppleant: Inger Carlsson, Gävle, kappmuren@icloud.com, 070-636 91 98

Suppleant: Ulf Svahn, Gävle, ulfsvahn@hotmail.com, 070-221 07 55

VALBEREDNING

Magnus Andersson, magnus.andersson@foran.se, 070-658 37 56
Inga-Greta Andersson, andersson.ingagreta@gmail.com, 070-354 94 89

Birgitta Hellström, birgitta.m.hellstrom@telia.com, 070-229 30 16

GÄVLEBORGS BOTANISKA SÄLLSKAP (GÄBS) BILDADES 1982. SÄLLSKAPETS SYFTEN ÄR:

1. Att sammanföra människor, som är intresserade av botanik i allmänhet eller någon av botanikens många specialgrenar, och verka för spridandet av kunskaper inom dessa områden
2. Att utforska floran i Gävleborgs län
3. Att verka för skydd och vård av hotade växter och växtsamhällen i länet

GÄBS har 241 medlemmar och 23 familjemedlemmar (2022).

Grafisk form: Kerstin Stickler

Omslagsbild: Strandkrypa, en ört med prickiga blommor, Orarna 2017.

FOTO: PETER STÅHL

FÖR MER INFORMATION OM GÄBS:

www.gavleborgsbotaniskasallskap.se

Följ oss i Facebook-gruppen "Gävleborgs Botaniska Sällskap"

Rekordsent nummer

JUBILEUMSÅRET GÄBS 40 ÅR, avslutas nu med ett extra sent nummer av VÄX. Visst, man kan se det som ett julnummer. Denna gång går vi ännu djupare i historiken och tar oss 200 år bakåt i tiden. Det var ju då det botaniska intresset tog fart i Gävleborg. Botanik var vid denna tid inget som allmänheten skulle ägna sig åt. Botanik förkunnades på latin och krävde särskild skolning. Men alla tänkte inte likadant.

LÄS OM Carl Johan Hartmans nydanande flora som han arbetat med i hemlighet för att inte hindras av professor Wahlenberg. Säkert visste Carl Johan att den skulle väcka ont blod, men kanske inte att Wahlenberg skulle drista sig till en lång anonym recension i Svensk litteraturtidning. Tonläget i både recensionen och i Hartmans genmäle är uppseendeväckande. När Hartman avser att ”lemna begynnaren en så säker handledning vid examineringen af Skandinaviska Halföns vexter” som möjligt ser Wahlenberg ”en werklig återgång till det barbari, hwarifrån Linnés Reformation frälste Wetenskapen”.

Räds inte anonyma insändare utan betänk att VÄX fortfarande är skriven på svenska och öppen för alla som har något att berätta om botanik och mykologi. Så fortsätt att skicka manus och idéer till tidningen.

Redaktören

Gott slut!

I SKRIVANDE STUND 20 september så är det full höst, med sol och härligt väder att vistas i. Våren gick fort, sommaren likaså, mycket jag hade tänkt hinna med, men gjorde det i alla fall inte.

Men jag hann ta mig upp till Ramsele och få se blommande nipsippor, helt underbara blommor. Men jag nöjde mig inte med det, måste ner till ett fantastiskt ställe vid Upplandskusten och få se Adam och Eva.

Det tråkiga är att våra artrika miljöer, ängar och naturbetesmarker med en fantastisk artrikedom i stort är hotade. Hundratals arter är på gränsen att försvinna om inget görs snarast.

Från Naturvårdsverket kommer det budskap om att det ska finnas medel att söka för restaurering av dessa underbara marker, nämligen ängar och naturbetesmarker. Men det behövs mer betande djur. I Norge finns två miljoner får på bete, i Sverige 600 000.

Vi i Gävleborgs Botaniska Sällskap önskar alla våra medlemmar en fin höst och vinter. Skriv och berätta om era botaniska upplevelser och sänd med bilder till vår tidskrift.

*Stefan Olander,
Ordförande i GÄBS*

Våra floror

Föreningen har givit ut Gästriklands flora och Hälsinglands flora.

Böckerna kan köpas via föreningen och bokhandel, se vår hemsida.

www.gavleborgsbotaniskasallskap.se

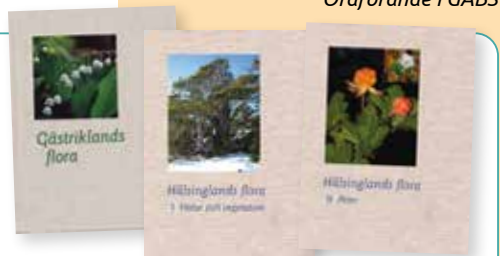

FOTO: PETER STAHL

Gäbs.
40 år!

Årsmöte och jubileumsmiddag

ALFTA 19 MARS 2022

GÄVLEBORGS BOTANISKA SÄLLSKAP bildades 1982. 40 år senare, lördagen den 19 mars 2022, samlades drygt 30 medlemmar för att fira jubilarer. Det skedde vid GÄBS årsmöte och efterföljande jubileumsmiddag på trevliga hotell Gästisbacken i Alfta. Många av deltagarna har varit medlemmar sedan föreningen startade verksamheten. Det blev därför många personligt hållna och uppskattade tillbakablickar. Foton från föreningens första sommarmöte väckte glada minnen. Vid middagen läste Thomas Tidholm en vacker naturpoetisk dikt.

En av festtalarna uttryckte det så här:
– Vi har mycket att vara stolta över i GÄBS! Föreningen spelade bland annat en viktig roll i arbetet med att skydda Voxnan och södra Norrlands största vattenfall, Hylströmmen, från kraftverksutbyggnad. Men det som

engagerat mest har nog varit det omfattande inventeringsarbetet inför publiceringen av de båda floraböckerna. Många är de medlemmar som med stövlarna på och med lupp och flora traskat runt i snart sagt varje vrå i landskapen. Så kunde också efter många års förberedelser Gästriklands flora ges ut 2016 och Hälsinglands flora 2019. Båda böckerna har sålt mycket bra. Inte minst till turistande naturintresserade som vill lära sig mer om vår fina natur och få tips på spännande utflyktsmål.

Speciellt inbjuden var Emil V. Nilsson, till vardags redaktör för Svensk Botanisk Tidskrift. Emil berättade livfullt om hur han och sambon restaurerat tidigare igenväxta ängs- och hagmarker på sin gård. Detta har gynnat ett stort antal blommor, fåglar och inte minst pollinerande insekter. Det går att göra skillnad!

ULF SVAHN

Hemmanet Persbo.

FOTO: STEFAN OLANDER

Blomsterprakt på hemmanet Persbo

HANEBO FINNSKOG 6 JULI 2022

DEN 6 JULI hade vi tillsammans med Hanebo Segersta LRF-avdelning en blomstervandring vid ett gammalt hemman på Hanebo finnskog, nämligen Persbo. Det blev inte så många deltagare, men 16 från LRF och två från föreningen Finnskogsriket. Ett helt fantastiskt område som kommer att bli jättefint när det väl kommer betesdjur dit, förhoppningsvis nästa år.

Här kunde vi få se många trevliga hävdgynnade arter, men även rödlistade. En stor del av marken var helt täckt av hundkex, och till

min förvåning massor av kummin. Det var rikligt av ormrot, ängsvädd, brunört, Jungfru Marie nycklar, nattviol, rödklint, kärrfibbla, med flera.

Men de mest intressanta arterna blev darrgräs, månlasbråken och fältgentianan som hade börjat blomma. Naturligtvis så berättade nuvarande ägaren, Anders, om platsen, han är också ordförande i LRF-avdelningen. Vi hade en skön eftermiddag och naturligtvis smakade det gott med fika bland alla örterna.

STEFAN OLANDER

Blomsterfesten på Häckelsängs fåbodar

En sån myggfri och lagom varm solig blåsdag där ca 40 personer hela tiden tycktes hålla på med oerhört viktiga saker och angelägna kvartssamtal mest hela tiden.

HAMRÅNGE 11 JUNI 2022

KOMMERSEN BÖRJADE GENAST med att två Hälsingefloror såldes innan vi ens hunnit säga välkommen och en ny medlem från Bomhus anmälde sig på stående fot. Folk kom fram och var jättelyckliga efter flera gruskilometrar i vilande skogen... tvivlande om rätt väg etc.

Häckelsängs fåbodar är ett vidsträckt område med byggnader på båda sidor av vägen. Framkomstlyckan är påtaglig hos alla, och lika varje år även hos oss som varit där många gånger; därför måste jag nu äntligen nämna detta faktum. Många och stora välkomnande bord bekräftar att det nu går an att packa opp och bre ut sig.

Flaggan smäller i blåsten, styvmorsviolerna har ett rekordår och blommor nu i halvmeterbreda bårder kring uppstickande stenryggar. Fåren väljer bland många fräscha gräs, stintorna blåser i näverlur och kular i högan sky och tipsrundan tryfferas med krysslitor från Bohusläns flora, sorterade efter blomfärg och med bilder ur C.A.M. Lindmans suveräna flora.

TIPSRUNDAN passerar brunnen, gräsmarker, lagård och två gamla sjöbodar med uppväxande enar och alar omkring. Där tar kvartssamtalen fart och tipsfrågorna blandas med egna iakttagelser av en landhöjningsstrand med vissen fjolårsvass och stenar och lite gytja. I varje fall är det vad man ser helt flyktigt. Man passerar ett dike med hemsnickrad bro, sen kommer Gunnars timmerhuggarkoja med stall, dass och vedbod (ej i bruk numera). På returen kommer

dikena med hässlebrodd och den lilla våtmarken på höger hand med majbräknar och vägkanter med femfingerört, pyrola, blåklocka, rödblåra, mårör med mera. Sen blir det äntligen lite lugnt med kafferast och listor som ska rättas (första pris Gästriklands flora) och bohuslänningarnas krysslista med blomfärger att jämföra med andra deltagare. Älggräs och rallarros m.fl. blommor efter den 11 juni. Man får känna igen dem på bladen. Det ingår i det botaniska nöjeslivet, liksom något ord på latin, t. ex. de sista orden i den här rapporten.

Blomsterkorg arrangerad av Kerstin Rundlöf.

FOTO:
LAILA BISSMAN

Odonblommor. FOTO: LAILA BISSMAN

Blommande havssälting. Ängsnycklar.

FOTO: ERNA-BRITT NORDSTRÖM

DAGEN FORTSÄTTER med besök till två strandängar. Dels sjöbodsängen, nämnd ovan, och till slut även horisontängen vid Sandviksbryggan. Den ligger 1 km längre österut. Där får man äntligen se Bottenhavet och horisonten och ganska mycket stenrammel på väg upp ur sjön* efter istiden.

På horisontängen håller de späda ormtungorna till. Myskgräs, äkta förgätmigej och väldigt goda färska strandmyntor samt havssältingar i blom går det också att få. En liten matta av gul-

Inga-Greta inviger med kulning. FOTO: LAILA BISSMAN

blommande gåsört med silkesmjuka baksidor på bladen var det ingen som kunde bortse från.

TILL SLUT drömde Ove Lennström till med en strandvariant av hundstarr: *Carex nigra* var. *recta*. Deltagarna fotograferade flitigt. Rapporten avslutas här med en bildkavalkad som säger mer än tusen ord. Tack för bilder, kvartssamtal och medverkan. Nämnde jag koskällan? Fråga Alf!

BERIT BERGLUND

*Havet kallas "sjön" av kustfolk.

Koslapp vid Gårdtjärnsbergets skidbacke. FOTO: STEFAN OLANDER

De vilda blommornas dag

DE VILDA BLOMMORNAS DAG 19 JUNI

GÅRDTJÄRNSBERGETS SKIDBACKE I EDSBYN VI KÖRDE I SAMVERKAN med Biosfär Voxnadalen som också bidrog med annonsen, vilket bidrog till att vi fick 25 personer samt en journalist från tidningen Ljusnan att komma. Hanna Alfredsson från Biosfär började med att hälsa välkommen och berättade om projektet med att inventera och öka mångfalden i kommunens gräsytor. Min inventering av Gårdtjärnsbergets skidbacke visade på att det blev det artrikaste området med sina 170 olika kärlväxter.

Sedan blev det dags att lotsa deltagarna uppför backen och visa och berätta om vissa speciella arter. Nu planerades det ett koslapp just denna dag, så backen var delad i en övre och en nedre fälla med elstängsel. På den nedre delen

kunde vi få se den rödlistade arten månläsbräken i åtskilliga exemplar, men även tätört och blad av slätterblomman. I den övre delen som vi inte besökte fanns de tre orkidéerna Jungfru Marie nycklar, nattviol och grönkulla.

När vi hade kommit till mitten anlände Johan Mittjas med sju stycken herefordkor, så nu blev det stor glädje bland deltagarna att få vara med när korna lämnade vagnen och kom ut på betet.

Det har fungerat jättebra med djuren i backen. Det fanns bland alla växter även lupiner, men de strök också med till de betande djuren. Detta visar vad bra det är att ha djur på skidbackar för bekämpning av viss vegetation. Förra året startade projektet med betande fjällkor i Bollebacken, också med gott resultat.

STEFAN OLANDER

Sågudden. FOTO: ANN-CHRISTIN JÄDERHOLM

DE VILDA BLOMMORNAS DAG 19 JUNI SÅGUDDEN I BERGSJÖ

NATURSKYDDSFÖRENINGEN i Nordanstig arrangerade i år en vandring på Sågudden i Bergsjö. Platsen är känd för sin fina flora och signalarten krans(hak)mossa vittnar om att lövskogen på udden är extra näringsrik. Dessutom har här legat ett sågverk, som fraktat timmer och bräder via järnvägsräls och båtar fram till mitten av 1900. Det kan vara förklaringen till att frön som t.ex. fastnat på godsvagnar har ramlat av här och skapat en lokal med ängsklint. Den kallas även finnklint och är vanlig i södra Finland, men finns bara på några få ställen i Sverige.

Vi hade utsett tre guider i förväg men när 13 personer samlats visade det sig att det fanns flera kunniga botaniker. Det blev ett mycket fint grupparbete, i små grupper hjälpte alla varandra att artbestämma med lappar och Mossbergs flora bl.a. De mer intressanta diskussionerna togs sedan i storgruppen.

Växter med intressanta karaktärer som kom upp var: slätterfibbla (ej ännu i blom), majbräken, skogsfräken, kransmossa, humlebloms-ter, klotpyrola, trolldruva, stenbär (med vita bladknottor av kvalster), nattviol (drygt 100 ex), grönkulla, olvon, ormrot, vitblära, hundkåx kontra hundäxing, vårårt (överblommad med ärtskidor), tibast (med gröna bär), ängsklint (med ca 15 cm av blasten som kommit upp).

Ett nytt tillskott i vår förening är Johan Myhrer, som är duktig fågel- och insektskännare. Han visade upp en insekt, stor som en bålgeting i vackra svartbruna färger, stor klubbhornstekel *Cimbex femoratus* vars larver äter björkblad. Individen vi såg hade säkert precis kläcks, ena vingen var inte fullt utvecklad och mellankroppen lite bucklig.

Vädret var kyligt och blåsten höll på att ta med sig både kåsor och termosar ner i sjön när vi fikade. Efter tre timmar var vi tillbaka vid bilarna och alla var nöjda med vandringen.

ANN-CHRISTIN JÄDERHOLM

FOTO: PETER STÅHL

Sockerkrös, Exidia saccharina, var nu en vanlig svamp på brandfältet.

Ängra brandområde

FÄRILA 18 JUNI 2022

GÄBS ARRANGERADE tillsammans med naturskyddsföreningen denna vandring på 3 km med 16 deltagare genom den brunna skogen vid Ängra. Med tåg från Gävle anlände bl.a. ledaren Peter Ståhl, som berättade om bränderna 2018, särskilt om Ängrabranden.

Lördag 14 juli 2018 antände blixten skogen söder om Ängra. Räddningstjänsten var snabbt på plats, elden bekämpades med slang och tankbilar. Branden spred sig nästa dag trots bekämpning från både mark och helikopter. Då tvingades man ge upp släckningen söderifrån och hastigt lämna utlagd slang. Man omgrupperade mot gårdarna vid Ängra, vatten hämtades ur Ängraån och man kunde freda gårdarna men inte hindra fortsatt brandspridning åt alla håll.

Ängrabranden var först i Färilaområdet och verkar ha startat i två träd, antingen av en delad

blixt eller av två blixtar. 20 juli brann det på tre ställen av blixtnedslag: intill Ängra, Enskogen och Kårböle. Sammanlagt uppstod fem bränder i kommunen. Enskogsbrännan blev störst. Enskogen evakuerades och invånarna var borta från byn i 17 dagar. Senare evakuerades även Kårböle. Det var 30 grader varmt och mycket torrt i markerna.

Brandmän bekämpade elden tillsammans med bönder och stöd från lokalbefolkningen. Dessutom tillkom brandkår från andra delar av Sverige och delar av Europa, bl.a. Frankrike, Polen, Portugal och Grönland (Danmark). Efter 21 dagar bedömde man att situationen

var under kontroll. Räddningstjänst lyckades hindra branden från att nå närliggande bebyggelse, men det var i huvudsak fuktigt väder som stoppade elden. Ingen person blev allvarligt skadad.

Sammanlagt brann 9 500 ha i Ljusdal, varav Ängrabranden omfattade 4 000 ha. Efter samråd med skogsägarna som fått välja om de ville få skogen inlöst för naturreservat eller avverka den, blir närmare 900 ha skyddat. Skogen på Körbruksberget, Björkvallsbrännan och två områden på Nötberget är redan naturreservat. Tallskogen vid Ängra får snart slutligt skydd.

Efter en varm start på vandringen kom reg-

net och en blixtrax följd av en rejäl åksmäll, dropparna påminde snart om hagel. Regnet upphörde med fikapaus i brandområdet.

Peter Ståhl visade löst sittande bark på tallstammarna med gnaghål av insekter och spår efter larver och puppor, t.ex. skalbaggen barrträdslopåre. Överallt sågs spår av hackspettar som letat insekter. Där blåbärsriset hämtat sig var de omogna bären extra stora. På tallarna fanns svampen sockerkrös som nu visade sig vara vanlig i området.

Utflykten avslutades med serverad mat vid Ängra camping.

TONY PERSSON

Malmblocklav.

Hot mot höga naturvärden på Söderåsen

TEXT OCH FOTO: BARBRO RISBERG

Söderåsen kan betecknas som det första Norrlandsberget som reser sig över det mellansvenska peneplanet som härifrån breder ut sig i öster och söder. Berget har tre toppar och det här handlar om den sydligaste och högsta toppen som för drygt 10 000 år sen utgjorde kust mot ishavet efter senaste inlandsisen.

Berggrunden på Söderåsen består till stora delar av grönsten med inslag av den ultrabasisiska serpentenbergarten hoforsit. Ett av de båda områden som det nu lämnats in avverkningsanmälan för ligger vid foten av den södra toppen, öster om Åstjärnen, det andra ligger längre österut och gränsar mot Stjärnsundsvägen. Inventeringar av områdena har gjorts av Stjärnsunds

Knärot.

Grov fjädermossa.

Kategorier för alla listor:

NT= nära hotad

VU= sårbar

S=signalart

ARTFYND I SKOGEN

Bollvitmossa (S)
Bronshjon (S)
Dropptaggsvamp (S)
Fjällig taggsvamp (S)
Garnlav (NT, S)
Kattfotslav (S)
Liten spiklav
Knärot (VU, S)
Motaggsvamp (NT, S)
Nordlig päronlav
Rynkskinn (VU, S)
Rödgul trumpetsvamp (S)
Spillkråka (NT)
Svavelrisk (S)
Talltita (NT)
Ullticka (NT, S)
Vedskivlav (NT, S)
Ärgcitrinell
Bachmanniomyces punktum

skogsgrupp, Föreningen Skogsrisikan, Naturskyddsföreningen i Hofors-Torsåker där jag särskilt vill nämna Nicklas Gustavsson som artbestämt lavar och mossor.

BESKRIVNING AV DET AVVERKNINGSANMÄLDA OMRÅDET ÖSTER OM ÅSTJÄRNE

Det anmälda skiftet är en äldre kalkbarrskog av naturskogskaraktär. Det har hög bonitet och många grova tallar som uppskattas ha en ålder av 150 år och har grov skorp bark. Det finns ett anmärkningsvärt stort inslag av enar. De är en rest från den tid då skogen var ljusare och öppnare, förmodligen på grund av skogsbyte. Marken domineras av mossor, särskilt kammossa, och blåbärsris. I de partierna är orkidén knärot spridd. Av de drygt 100 artfynd som gjorts här är ungefär hälften knärot.

I södra delen rinner en liten bäck omgiven av en sumpskog med klibbal. Här har anträffats signalarterna bollvitmossa, rödgul trumpetsvamp, kattfotslav och den sällan rapporterade nordlig päronlav.

HOT MOT HÖGA NATURVÄRDEN PÅ SÖDERÅSEN

- I västra delen finns en mager hållmarkstallskog med gott om hänglavar. Här har garnlav anträffats, en art som numera är mycket ovanlig i Hofors kommun.

Inga moderna skogsbruksmetoder förutom en lindrig röjning de senaste 5–10 åren har tillämpats här.

UNIKT INSLAG AV ULTRABASISK BERGART

I den södra delen av området finns ett inslag av stora klippformationer och många mindre block av den ultrabasiska bergarten serpentinit som också kallas hoforsit. Den är unik för trakten och har gett förutsättningar för ovanliga inslag av såväl kärlväxter som mossor och speciellt lavar.

ARTRIK VÄG

Strax väster om det avverkningsanmälda området går en liten väg upp på berget från Stjärnsundsvägen. Den har ängsartade vägrenar och mittsträng med många intressanta kärlväxter. Vi är rädda för att denna väg vid ev. avverkning kommer att användas för utforsling av virke. Det brukar innebära att vägen ”förbättras” med stenkross och att förutsättningarna för många växtarter försvinner. Här finns t.ex. rikligt med de rödlistade arterna mån-låsbräken (NT) och slätterfibbla (NT). Det finns också gott om kalkindikatorer som vildlin, hårstarr, fågelstarr, tagelsäv och agnsäv och flera ängsarter som vårfingerört och valldaggekåpa.

BESKRIVNING AV DET AVVERKNINGSANMÄLDA OMRÅDET VID STJÄRNSUNDSVÄGEN

Området har legat vid stranden av ett forntida ishav. Det finns många spår av havsvågornas arbete, t.ex. ett klapperstensfält (strax utanför området), renspolade hållmarker och block. I östra delen av området finns ett system med flera raviner med lodytor. Hela området är brant sluttande ner mot Stjärnsundsvägen och delvis mycket svårtillgängligt.

Skogen har naturskogskaraktär. Det finns många tallar med hög ålder, 150–200 år, men också inslag av andra trädslag som gran, vårtbjörk och en. Här finns en hel del död ved, där många av naturvårdsarterna hittats. Spår av modernt skogsbruk saknas.

Skogen kan delas in i tre delar. Längst västerut finns en ►

ARTFYND PÅ KLIPPOR OCH

BLOCK AV SERPENTINIT

Blocktrappmossa
Klippfrullania (S)
Platt fjädermossa (S)
Späd frullania
Äppelmossa
Fjällig gytterlav
Klippbelonia
Klippkaka
Klippspik
Korallblylav (S)
Lodytsklotter
Malmblocklav
Skuggklotterlav
Spatelbrosklav
Åsstarr (VU)

Kommentarer: Malmblocklav är en art som är så ovanlig i Sverige att någon bedömning av artens hotstatus inte gjorts. Den finns spridd på block här. För övrigt är den funnen i Järlåsa i Uppland samt i Skottland, Tjeckien och Spanien. Av klippbelonia och klippspik är också samtliga fynd i landskapet gjorda här. Platsen besöktes 2018 av Svensk Lichenologisk förening.

En avverkning här skulle exponera lodytor och block och förstöra förutsättningarna för mossor och lavar med stor risk för att de många ovanliga arterna skulle påverkas negativt och kanske försvinna.

LAVAR

Dvärgbägarlav (NT, S)

Fläcklav

Garnlav (NT, S)

Grynig blåslav

Gulmjöl

Kortskaftad ärgspik (NT, S)

Skägglav

Stiftlav

Tallskivlav

Tunn flarnlav

Vedskivlav (NT, S)

Kommentarer till lavfynden:

Flera av de ovanliga arterna signalerar kontinuerlig tillgång till död ved, något som är ovanligt i traktens skogar idag. Garnlav, har de senaste årtiondena blivit mycket ovanlig i Hofors kommun. Om helheten kan man säga att en sådan koncentration av så många sällan rapporterade arter är unik för trakten.

MOSSOR

Bandmossa

Blåsflikmossa (S)

Grov fjädermossa (S)

Guldlockmossa (S)

Klippfrullania (S)

Kruskalkmossa (S)

Platt fjädermossa (S)

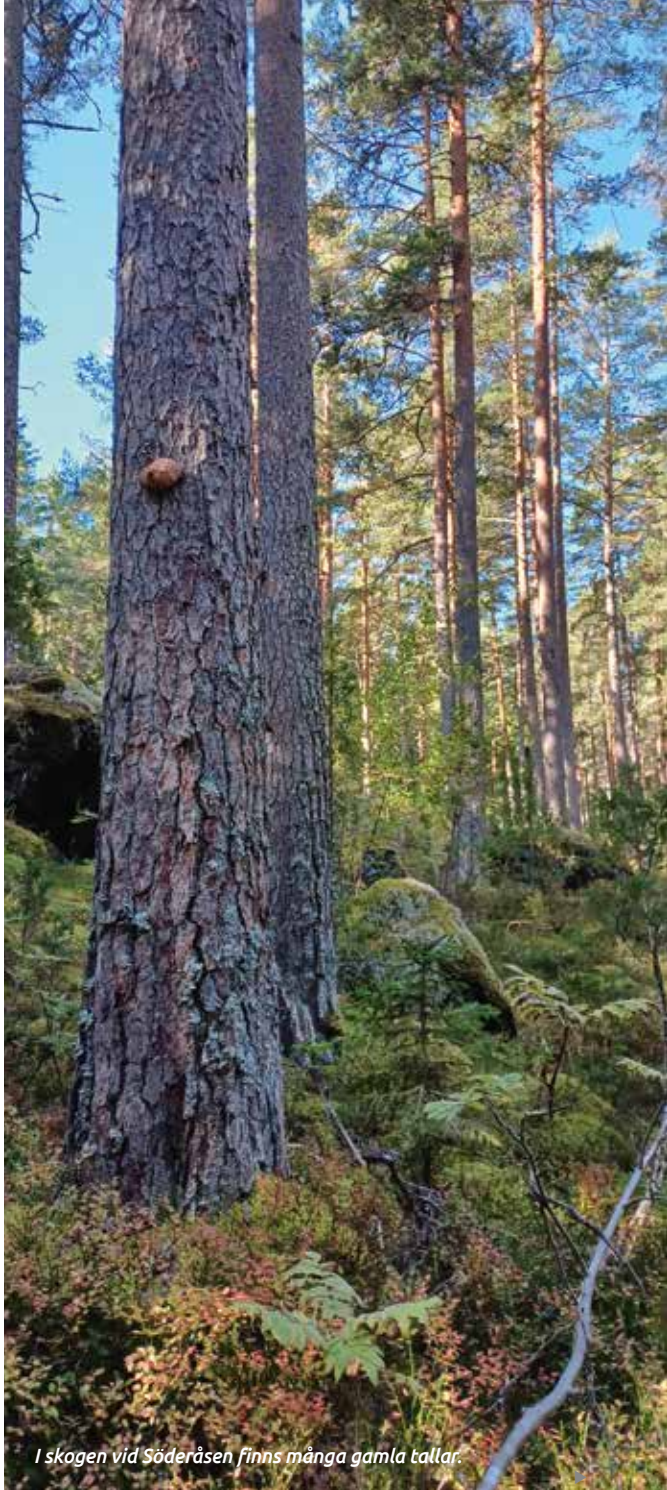
Späd frullania

Stor äppelmossa

Vedtrappmossa (NT, S)

Kommentarer till mossfynden:

De flesta arterna växer på skuggade klippor med hög luftfuktighet och stabilt mikroklimat. Flera av dem (blåsflikmossa, guldlockmossa, kruskalkmossa) signalerar basisk berggrund som kalk- eller grönsten. Vedtrappmossa växer på murken ved.

I skogen vid Söderåsen finns många gamla tallar.

HOT MOT HÖGA NATURVÄRDEN PÅ SÖDERÅSEN

► Ljus och öppen hållmarkstallskog med många gamla tallar och inslag av död ved. Här finns ett påtagligt inslag av häng-lavar. På hållarna där gamla granar fått utvecklas soligt och öppet finns så kallade ”kjolgranar” som är ovanliga i dagens skogslandskap.

Den övergår i en tätare naturskog med större inslag av gran och vårtbjörk men även här många gamla träd och träd med olika dimensioner, död ved och med den luckighet som präglar naturskogen.

I den östra delen präglas området av tre stora raviner med mossklädda lodytor. Ravinerna är delvis fyllda med stora block. Här finns också en stor källa som det kommer en liten bäck från. Vid vårt besök var källan och bäcken torr. I det här området finns flera rikstråk med örtvegetation, speciellt blåsippa och det är också gott om ängsvädd. Vi har gjort fynd av orkidéerna brudsporre och nattviol i rikstråken. I mossiga partier mellan block finns gott om knärot, ibland med kvadratmeterstora bladmattor.

DEL I EN HELHET

De avverkningsanmälda områdena är en viktig del av ett större område med grönstensberggrund. Mellan de båda avverkningshotade områdena ligger hållmarker, som bedömts som riksintressanta på grund av florans. Här finns t.ex. två kärlväxter, klippbräcka och liten fetknopp, som bara är kända härifrån i Gävleborgs län. Här finns också stabila förekomster av vippärt och åsstarr. Det skulle vara en stor förlust för biologisk mångfald i kommunen och landskapet om de beskrivna områdena avverkades.

Vi har informerat Skogsstyrelsen, Länsstyrelsen och markägaren om områdenas kvalitéer. I nuläget har ingen information om beslut om skogens framtid nått oss. ■

LITTERATUR:

Risberg B, 1999: Vippärt *Lathyrus niger*-arten med Torsåkersfloras smalaste nisch. Svensk Bot. Tidskrift 93: 189-193.

Svensson M, Ekman S, Knutsson T, 2017: *Porpidia nadvornikiana* i Sverige. Lavbulletinen nr 1: 30-33.

Risberg B, 2021: Norr möter söder på Söderåsen. Svensk. Bot. Tidskrift 115: 220-223.

SVAMPAR

Fyrflikig jordstjärna (NT, S)

Korallfingersvampar (S)

Kötticka (NT, S)

Rödgul trumpetsvamp (S)

Svavelriska (S)

Timmerticka (S)

Vedticka (S)

Kommentarer till svamp-

fynden: Den vedlevande köttickan indikerar gammelskog liksom vedtickan. Båda kräver kontinuitet av död barrved. Svavelriska finns i naturlig granskog på kalkrik mark. Även rödgul trumpetsvamp växer i kalkbarrskogar. Fyrflikig jordstjärna uppträder i skogar med lång kontinuitet.

KÄRLVÄXTER

Bergglim

Blåsippa (S)

Brudsporre (Fridlyst)

Knärot (VU, S, Fridlyst)

Nattviol (Fridlyst)

Skogsviol

Smultron

Svartbräken

Ängsvädd

Kommentarer till kärlväxt-

fynden: Blåsippa förekommer ymnigt i vissa stråk. Den är en god indikator på kalkrik mark. I ett av de rikstråken finns brudsporre (18 ex), en mycket ovanlig art i skog. Det är också oväntat att finna så mycket smultron här. Skogsviol och ängsvädd finns i rikstråken i ravinområdet och svartbräken på lodyterna.

FOTO: STEFAN PERSSON

Sylnarven på Duvön i Söderhamn.

Sylnarv vid Duvön Sandarne

VID ETT BLOMSTERBESÖK på Duvön tillsammans med Leif Larsson och Pär Hedvall hittades förutom målarterna stallört, vildmorot m.fl. några små vita blommor som skapade ett stort huvudbry. Kollade bilderna och fick inget att stämma riktigt. Skickade även bilder till Peter Ståhl, som efter fler bilder kunde verifiera att det rörde sig om sylnarv (*Sagina revelierei*). Det är första fyndet i länet och på Duvön som är ett inhägnat hamnområde där tillstånd erfordras för besök.

Koordinater i RT90 är O:1573071, N:6795233

STEFAN PERSSON

Skogsklocka NV Hyttön

VID EN VÄNDPLAN söder om Åängsån hittades en ny förekomst av skogsklocka. Totalt noterades 13 blommande plantor.

Koordinater i

RT90 är O: 1581139, N: 6710743

PETER STÅHL

Fältgentiana vid Hyttön

I MITTEN AV JULI, på väg hem från skogen, gjorde jag ett kort låsbräkenstopp vid en vägficka.

Inga låsbräknar visade sig, däremot hittades knutnarv som är ovanlig i inlandet. Besvikelsen över frånvaron av låsbräknar ersattes av glädje och förvåning när även ett 50-tal förtorkade små plantor av fältgentiana uppdagades.

Koordinater i

RT90 är O: 1581239, N: 6709935

PETER STÅHL

Ny nordgräns för gulyxne

EFTER ATT DEN 3

AUGUSTI besökt den

lilla sjön Fjärden, norr om Säljemar i Gävle kommun, för att kika på den rika förekomsten bandnate, gjorde jag ett besök vid den närbelägna sjön Trutmar. Sjön omgärdas av kärr som

bitvis visade sig vara av det rikare slaget med arter som korvskorpionmossa, späd skorpionmossa, kärrbryum, maskgulmossa och näbbstarr. Majoriteten av vegetationen är dock lite fattigare och rätt stor del av kärren är vassbevuxna. Det var i den rikare delen av kärret som jag överraskades av några blad av den lilla orkidén gulyxne. Efter lite letande hittades även ett överblommat exemplar. Vid ett återbesök ett par veckor senare, den 16 augusti, kunde jag räkna in 27 plantor varav 11 hade frökapslar från i år. Detta fynd ligger ca en mil norr om Håmansmaren som fram till nu var den nordligaste lokalen för gulyxne i landet och Europa.

FOTO: TOMAS TROSCHKE

Gulyxne vid sin nordgräns, 16 augusti 2022.

TOMAS TROSCHKE

Portaler till Gästriklands och Hälsinglands flora

Nu är inte bara Hälsinglands flora, utan även alla artuppgifter från inventeringer av Gästrikland inlagda i Artportalen. Det rör sig om 336 000 poster som jag och Magnus Bergström matat in i systemet. Hälsinglands flora som Björn Wannberg lagt in tidigare omfattar 461 000 poster. Med skyddsklassade fynd blir det sammanlagt nära 800 000 artfynd från våra två floraprojekt.

Nyligen lanserade Svenska Botaniska Föreningen ett nytt internetbaserat informationssystem för kärlväxter – BotaniKportalen: <https://botanikportalen.se/home>.

Portalen är under uppbyggnad men redan finns mycket information. Här finns systematiskt ordnade förteckningar över nordens kärlväxter där man kan stega sig ned till artnivå. Man kan söka en växt och direkt se utbredning-

en med fynd hämtade från Artportalen i realtid. I BotaniKportalens sökfönster söker man snabbt fram en växt och får då parallellt upp texter och kartor för växten ur de senaste landskapsfloran. Det gäller nu även Gästriklands flora och snart även Hälsinglands flora. Här finner man också herbarieuppgifter, referenser och aktuella observationer av den sökta växten.

PÅ SIKT kommer generella beskrivningar och uppgifter om hur man känner igen växten att införas och redan finns foton på de flesta bofasta arter. BotaniKportalen kommer då att fylla tomrummet efter den virtuella floran, men med betydligt mer aktuell och kopplad information. Än så länge får man ha överseende med att inte riktigt alla funktioner är på plats och att det kan finnas en del felaktiga kopplingar i systemet.

PETER STÅHL

Den 7 oktober 1820 offentliggörs en besk och högdragen anonym recension i en av de svenska nyromantikernas viktigaste tidskrifter, Svensk Litteratur-Tidning. Recensionen slaktar i stort sett Carl Johan Hartmans Handbok i Skandinavians Flora. Varför skrivs denna recension och vem är dess författare?

Vem är Carl Johan Hartman? Låt oss innan vi nagelfar denna historia lyfta blicken bortom Uppsalaslätten och den stad vars kyrkspiror genomborrar himlen.

TEXT: JAN THOMAS JOHANSSON

Det onödiga bråket

Slutet av 1700-talet och de första årtiondena av efterföljande sekel är en smältdegel och malström av händelser och processer, nya tänkesätt och tekniker. År 1774 offentliggörs Johann Wolfgang von Goethes roman *Die Leiden des jungen Werthers*. Sju år senare utkommer Johann Christoph Friedrich Schillers drama *Die Räuber* och får sin urpremiär i Mannheim 1782. Goethe och Schiller är pionjärer inom nyromantisk lyrik. Den 14 juli 1789 stormas La Bastille i Paris, starten på den franska revolutionen. Detta år publiceras Antoine Laurent de Jussieus *Genera Plantarum*¹ med ett naturligt växtsystem, som får stort genomslag hos nytänkande botaniker. Enligt Jussieu måste likheter hos väsentliga organ vara grund för indelningen. År 1797 utkommer Friedrich Wilhelm Joseph von

Schellings skrift *Ideen zu einer Philosophie der Natur* och samma år utges Wilhelm Heinrich Wackenroders *Herzensergiessungen eines kunstliebenden Klosterbruders* med förord av den nyromantiske poeten Ludwig Tieck. Dessa verk röjer väg för

Gåsört.

ILLUSTRATION:
JONAS LUNDIN

► nyromantiken och naturfilosofin på kontinenten.

En ny tid tar form. Diktare och filosofer revolterar mot upplysningstidens rationalistiska och empiriska tankar. Jean-Jacques Rousseau hade plöjt filosofins åker med sina protester mot den materialism och det förnuft som styrde mänskligheten. Hans paroll hade varit återgång till naturen, ursprunget, och bort från vetenskapens och den moderna teknikens kalla bojor. Känslor ställs nu i rampljuset och det krassa förnuftet sätts i bakgrunden. Intuitionen blir vägledande snarare än ett empiriskt provande. Johann Gottlieb Fichte och hans efterföljare Friedrich Schelling blir i det unga 1800-talet filosoferna på modet. Nyromantikens naturfilosofi kommer att prägla även naturvetenskapen. År 1798 grundar den tyske filosofen Friedrich Schlegel och hans bror August Wilhelm tidskriften *Athenäum*, i vilken nyromantikens estetik växer fram och formuleras. Poesin blir den främsta uttrycksformen. Friedrich Schlegels 116. *Athenäums-Fragment* (1798) blir en programförklaring för dessa strömningar, vilka föds i Centraleuropa av tyska diktare och filosofer, sprids och ringlar norrut via Danmark och Sverige till Stockholm och Uppsala.

Även i vårt eget land sker betydande omvälvningar. Sveriges finanser har urholkats under hela 1700-talet. Kriegen har kostat enorma summor. Jordbruket, landets ekonomiska ryggrad, är starkt föräldrat och åkermarkerna utarmade. En kunglig förordning om enskifte utfärdas för Skåne 1803. Förut hopblandade jordägor förenas såvitt möjligt i sammanhängande områden. Hedar och ängar plöjs upp, vågar rätas ut och gårdar flyttas. Enskiftesreformen pågår, trögt men obevekligt. Förändringarna är nödvändiga, eftersom landets ekonomi är på väg mot ruin. Genom 1809 års fred förlorar Sverige en tredjedel av sin areal. Riksdalerns värde är halverad och den svenska staten gör bankrutt. Gustav IV Adolf

avsätts och hans äldre barnlöse farbror kröns till Karl XIII.

Den franske marskalken Jean Baptiste Bernadotte väljs 1810 till svensk tronföljare och adopteras av Karl XIII. Bernadotte lyckas med sin stora förmögenhet lösa Sveriges statsskuld. År 1818 tillträder Karl Johan officiellt som regent och den Bernadotteska ättens dynasti inleds. Den nye kungen förklarar Sverige alliansfritt och efter 1815 stundar en drygt 200-årig fred.

Skiftena inom jordbruket – särskilt Lagaskiftesförordningen 1827 – orsakar en total omvandling av det svenska landskapet och i dess spår följer dikningar, uppodlingar och konstgödning. Tekniska uppfinningar bereder plats för verkstadsindustri, rationellt skogsbruk, järnvägarnas utbyggnad och tätorternas expansion. Tillsammans med medicinska framsteg leder detta till rekordsnabb befolkningsökning i vårt land: från 2,4 miljoner invånare 1810 till 3,5 miljoner vid århundradets mitt.

CARL JOHAN HARTMAN

Översikter av Carl Johan Hartmans liv och verk återfinns hos bland andra Hartman² och Nilsson³. Carl Johan Hartman föddes i Gävle den 14 april 1790. Fadern var klensmeden i Uppsala Anders Vesterberg, som avled av "slag" tre månader före sonens födelse. Carl Johans moder var Brita Catharina (Cajsa), f. Carlsten, som strax efter makens frånfalle flyttade till sin styvfar, glasmästaren Johan Hartman i Gävle. Denne adopterade Carl Johan, som sedermera, "då han blifvit något äldre, af tacksamhet" tog sig efternamnet Hartman. Modern gifte om sig och flyttade till Hedemora. Glasmästare Hartman önskade helst se Carl Johan som sin efterträdare, men dennes intressen låg på det intellektuella planet. Hans läshunger syntes omätlig och hans kunskapstörst osläcklig. Sina få lediga stunder ägnade han åt att läsa böcker och andra skrifter, som kom i hans väg. På detta

Carl Johan Hartman (ur Handbok i Skandinaviens Flora, ed. 5, 1849).

vis skaffade han sig en för sin ålder ovanlig allmänbildning. Det hade varit oskattbart att få reda på vilka böcker Carl Johan läste, men detta ställer sig knappast möjligt.

Sedan Carl Johan under några år hade arbetat som lärling i glasmästeriet, insåg hans styvmorfar att gossens håg stod till studier. Han beslöt att bekosta Carl Johans skolgång vid Gefle Elementarskola. Måhända skulle studierna om inte annat leda till att Carl Johan i framtiden kunde bli rådman. I elementarskolan fick han snart börja som frielev, ”gratis”, på grund av sin studiebegåvning. Han erhöll skolans stora medalj och fick som 18-åring skrivas in vid Gefle Gymnasium år 1808.

Under sina tre år vid gymnasiet blev Carl Johan bekant med botaniken. Naturalhistoria

ingick dock inte bland gymnasiets läroämnen, utan Carl Johan vart autodidakt på detta område. Han hade inte råd att köpa nya böcker, utan brukade ropa in billiga begagnade läroböcker på auktioner. När han läst dem, sålde han dem vidare. Detta är en viktig förklaring till vår okunskap om den litteratur han plöjde.

Under en bokauktion lyckades han inropa Samuel Liljeblds Utkast til en Svensk Flora (sannolikt den andra upplagan från 1798). I denna flora finns examinationsnycklar för växtbestämning. Sonen Carl Hartman beskriver denna betydelsefulla episod i sin levnadsteckning över fadern¹: ”Våren 1808 var han en dag sysselsatt att för ett sådant inlemnande på en auction ordna en del af de sednast köpta och genomlästa böcker, hvarvid föll honom i handen en bok, som till sitt innehåll alltid syntes honom obegriplig, men likväl flera gånger blifvit bibehållen, i förhoppning att framtiden möjligen kunde lära honom bättre förstå den. Denna bok var Liljeblds Flora. Missnöjd med åsynen af en bok, som han icke förstod att begagna, besluter han nu att icke längre behålla hvad som syntes honom ett dödt capital, i hvars ställe han lät-

teligen kunde få något användbarare, ställer den derföre till de öfriga, hvarvid boken nedfaller och, då den upptages, öppnas och visar honom företalet, som han icke förr gifvit akt på, och der anvisning gifves för vexters examinering.”

Carl Johan lyckades artbestämna gullviva, liljekonvalj och några andra arter. ”Från nu blef detta ynglingens käraste sysselsättning, som, i början med en viss undran åsedd af hans omgifning, snart hos en del af hans kamrater vann efterföljd.” Carl Johans intresse för botanik väcktes med detta och tillsammans med en yngre kamrat, Claes Olof Östling, samlade han växter i och omkring Gävle. Växtkännedom ▶

DET ONÖDIGA BRÅKET

- ▶ blev snart Carl Johans huvudintresse, en inriktning som skulle räcka livet ut.

Den 13 juni 1811 inskrevs Carl Johan, nu med efternamnet Hartman, som student i Uppsala. Eftersom botanik var hans huvudintresse, valde han den medicinska fakulteten, för att utbilda sig till läkare. Han bevistade ibland även den Borgströmianske professorn i praktisk ekonomi Samuel Liljeblds föreläsningar i botanik. På grund av sina knappa ekonomiska omständigheter, kunde Hartman bara studera en termin vid universitetet. Resultatet av denna termins studier blev den förberedande medico-philosophiska examen, "medicophilen". Samuel Liljeblad gav honom betyget cum approbatione admittitur ("med betyget godkänd genomsläppt"). Han fick under denna termin även kontakt med flera andra av tidens ledande botaniker i Uppsala, exempelvis Olof Swartz och Göran Wahlenberg.

Som nybliven med.-phil. kandidat 1812 blev Carl Johan tvungen att skaffa sig en försörjning. Något understöd

Carl Johan är på väg att sälja Samuel Liljeblds flora på bokauktion men ångrar sig när han tappar boken och får upp förordet med instruktioner om hur växterna ska bestämmas. Med boken lyckas han bl.a. bestämma liljekonvalj och gullviva.

ILLUSTRATION:
C A M LINDMAN 1926.

kunde han inte längre räkna med hemifrån, då hans styvmorfar hade snäva ekonomiska ramar, och Carl Johan fick i stället se sig om efter en anställning som informator i något välbeställt hem. Ett sådant fann han hos bruksinspektorn Carl Jonson Stjernsten på Leufsta bruk, där han tjänstgjorde under nästan fyra år. Därefter var han under sju år informator hos bryggareäldermannen Gustaf Lychou i Stockholm och undervisade dennes barn Nils, Anton Fredrik och Lovisa Carolina. Somrarna förflöt med växtsamlande i och omkring

familjen Lychous sommarställe i Sköndalsbro. En vän till Carl Johan blev den jämnåriga botanisten och blivande

intendenten vid Naturhistoriska Riksmuseet Johan Emanuel Wikström, som presenterade honom för Vetenskapsakademiens sekreterare

Olof Swartz, en av tidens främsta kännare av mossor, orkidéer och Västindiens flora. Denne var då professor och föreståndare för Bergianska trädgården och han väckte även Carl Johans intresse för

bryologi. Tillsammans med Swartz företog Hartman exkursioner i Stockholmstrakten. Swartz avled 1818 och Hartman förlorade med honom såväl en mycket god och faderlig vän som en av de personer han beundrade högst.

Efter Olof Swartz' död inleds en vänskap mellan Hartman och Wahlenberg. Vid ett besök i Uppsala 1818, under sin tid som informator hos familjen Lychou och strax efter Swartz' fränfalle, träffar Hartman Wahlenberg och de blir snart goda vänner. Redan 1814 har Wahlenberg rekommenderat Hartman till den resa i Norge, för vilken Wahlenberg har varit påtänkt⁴. I brev till denne skriver Hartman att han skulle tröttna att dyrka Flora, om Wahlenberg ej finnes⁴. De lovar att byta växter sinsemellan och ser med tillförsikt mot framtida möten. Enbart artigheter och vänskapsbetygelser utbyts i deras korrespondens och någon osämja kan inte skönjas. Wahlenberg avslöjar för Hartman att han har en Flora Upsaliensis på gång. Det är också allmänt känt att han arbetar på en stor latinskspråkig Flora Svecica⁵. Däremot avslöjar Hartman inget om sin kommande svensk-språkiga flora. År 1819 disputerar Hartman pro exercitio ("för övningens skull") under professor Carl Peter Thunbergs presidium. Den 12 juni 1820 erhåller Hartman sin medicine kandidatexamen och strax därefter publiceras hans Handbok i Skandinaviens Flora⁶.

GÖRAN WAHLENBERG

Minnesteckningar och levnadsbeskrivningar över Göran Wahlenberg återfinns hos Palmblad⁷, Wikström⁸ och Johansson⁹. Därför ska enbart en kort sammanfattning meddelas här. Georg Wahlenberg föds 1780 på Skarphyttans järnbruk i Kroppa församling i Filipstads bergslag. Han är son till bruksinspektorn Göran Alexandersson Wahlenberg och dennes hustru Catharina. Han har en tre år äldre bror, Gustaf, och brodern Carl föds 1784. År 1787 flyttar familjen till Gammalkroppa i Kroppa socken. Kort därefter avlider modern i barnsäng och barnpigan Lisa blir barnens "fostermor".

Georg Wahlenberg reser 1792 till Uppsala, där han skrivs in vid den medicinska fakulteten.

Göran Wahlenberg. porträtterad av Johan Gustaf Sandberg, sveriges främste porträttmålare som avbildade många av sin samtids stora vetenskapsmän.

Wahlenberg följer även Samuel Liljeblds botaniska demonstrationer och föreläsningar samt använder för växtbestämning dennes flora^{10, 11}. År 1798 erhåller han den medico-philosophiska examen.

Wahlenberg blir presenterad för Olof Swartz och en vänskap utvecklas dem emellan. Även Swartz tillhör en värmländsk bergsmanssläkt i Wahlenbergs hemtrakter. Sommaren 1797 samlar Wahlenberg växter i Värmland och Swartz hjälper honom bland annat att bestämma mossorna.

Wahlenberg reser under perioden 1800–1810 flera gånger till de lappländska fjällen, där han samlar växter och undersöker vegetation, geologi och naturgeografi¹². Han fastställer gränserna för de alpina, subalpina och prealpina vegetationszonerna, en terminologi som alltjämt används i Skandinavien. År 1806 blir han medicine doktor.

Samuel Liljeblad är på väg att skriva en tredje ►

- ▶ upplaga av sin flora¹³, men har blivit gammal och sjuk. Han avlider i april 1815 och Wahlenberg, som är välkänd för sina omfattande botaniska kunskaper, tillfrågas huruvida han är villig att komplettera och redigera florán. Han hyser dock en stark aversion mot svenskspråkiga floror och tackar bestämt nej till detta förslag. Den östgötske botanisten Johan Haqvin Wallman åtar

sig då arbetet med florans utgivning. Olof Swartz författar avsnittet om mossor och Elias Fries skriver om svampar.

Wahlenberg är sträng linnéan och har svårt att anamma de naturliga växtsystemen. Han försvarar Linnés sexualsystem

*Strandkrypa, förr *Glauca* nu *Lysimachia maritima*, förs enligt Linnés sexualsystem till klassen *Pentandria* och underklassen *Monogynia* eftersom den har fem ståndare och en pistill.*

ILLUSTRATION:
C A M LINDMAN 1926.

och förkastar de försök till naturliga system, som har lagts fram under 1700-talets senare hälft och än mera under 1800-talet. I Linnés sexualsystem delas växterna in efter ståndarnas och pistillernas förekomst, antal och fördelning. I naturliga system används däremot flera olika kännetecken, karaktärer, vid indelning av växter och andra organismer, således inte enbart ståndare och pistiller. De organismer som liknar varandra mest (i flest karaktärer) bör tillhöra samma grupp. Sexualsystemet anses vara artificiellt (konstgjort) till skillnad från naturliga system, men egentligen är även de naturliga systemen artificiella.

Wahlenberg förnekar visserligen inte att Vår Herre har haft ett naturligt system i åtanke, då han skapade livsformerna, men anser att sexualsystemet är det enda, som enkelt förmår åskådliggöra hela växtriket^{14, 15}. Enligt Wahlenberg bereder ett naturligt system säkert svårigheter ”för vanliga mänskliga förmågenheter” och i synnerhet för nybörjaren, eftersom ”naturens mest sammanväxta irrgång” inte låter ”utan våld utveckla sig till ett naturligt system, lättfattligt för människan”.

År 1816 börjar Wahlenberg föreläsa om medicinalväxter och han anför följande: ”Vid frågan hvad system man bör följa vid Medicinalväxternas uppräknande, välja vi utan betänkande det Linnæiska Sexualsystemet. Man kan icke neka att ett naturligare system skulle för det mästa bringa växter af lika kraft tillsammans på ett ställe mera än det Linnæiska artificiella systemet gör; men då vi icke äga några böcker, som i detalj följa det naturliga systemet, tror jag att man bör uppoffra något af denna förmån för den säkrare ledtråd och de större hjälpredor för minnet, som vi nu enligt Linnæiska Sexualsystemet hafva.”¹⁴. Men han föreläser även om exotiska länders växter och för

dem kan han tänka sig ett naturligt system: ”Naturliga Systemet eller Methoden blir både behöfligare och brukbarare vid afhandlandet af en sydligare vegetation eller all världens vegetation i det hela.”

Under flera år har Wahlenberg arbetat med en stor latinskspråkig flora över Sverige⁵ och 1820 ligger på tryckeriet hans flora över Uppsala-latrakten¹⁶, vilken är avsedd att tjäna som vägledning till exkursioner i och omkring Uppsala. Som exkursionsguide har dessförinnan funnits enbart Linnés ”Herbationer”^{17, 18}.

För Wahlenberg är Linné den stora auktoriteten inom systematik och han nästintill dyrkar arkiatern från Stenbrohult. Linnés liv och verk är ”foster av fäderneslandets natur”¹⁹, i synnerhet den småländska naturen, samt sedermera av miljön i och omkring Uppsala. Linné var ”det mest undransvärda phänomen öfver Sveriges horisont” och hans stora beundran för Linné framträder i Flora Svecica. Däremot förnimmer Wahlenberg en djup aversion mot sådant, som han inte anser ”Linnæiskt”. Att avvika från Linnés avgränsningar av klasser, släkten och arter är närmast en dödssynd. Vet man detta, förstår man mera hans kommande starka reaktion inför Hartmans flora.

”HARTMANAFFÄREN”

Mitt under Wahlenbergs arbete med den digra Flora Svecica offentliggörs Hartmans Handbok i Skandinavians Flora. Det är blott fyra år sedan Liljeblads tredje upplaga har publicerats och många frågar sig nog om ännu en svenskspråkig flora behövs. Denna tredje edition omfattar både svenska och norska växter, då Norge sedan 1814 är i union med Sverige. Hartman torde ha minst två bevekelsegrunder. Dels ser han väl Liljeblads flora som föräldrad i både taxonomi och namnsättning (detta till trots utgör denna flora en förebild för Hartman), dels vill säkerligen den redan 30-åriga Hartman visa framföt-

terna och bryta sig en bana som floraförfattare. Det sistnämnda kan nog förklara att hans flora tyvärr har vissa drag av hastverk.

I förordet skriver Hartman: ”Författaren har i detta arbete velat lemna begynnaren en så säker handledning vid examineringen af Skandinaviska Halföns vexter, som ett träget tolfärdigt studium af dess alster kunnat medgifva.” Han påpekar vidare att ”Svenska Allmänheten [...] eger att vänta större arbeten i denna väg [Wahlenbergs Flora Svecica⁵], hvilkas begagnande förutsätta kunskaper, dem bristen af en brukbar, till tidens kraf lämpad, Handbok för begynnaren gör dagligen mera sällsynta.” Hartman erkänner att han har företagit vissa ändringar i systemet, men dessa ”torde ega sitt rättfärdigande [...] i dess syftemål att gifva examineringen af obekanta vexter all möjligt lätthet och säkerhet.” Han har arbetat om artbeskrivningarna samt ”upptagit nya släkten och arter, der de på en gång varit väl bestämbara och till karakteren oförenliga med sina förra släktingar.” Hartman betonar i förordet att begriplighet, bestämdhet och korthet har varit ledstjärnor vid arbetet. Han har så vitt möjligt försökt att ”icke söndra hvad naturen närmast till hvartannat”. Att han har valt svenska i stället för latin ”öfverensstämmer fullkomligt med arbetets ändamål i en tid, då latinska terminologiens preliminära lärande knappt torde stå att begära”. Hartman tackar en mängd ledande svenska botanister (även Wahlenberg), vilka har bidragit med uppgifter, samt introducerar i ett sexsidigt kapitel sina läsare i ”Vexternas undersökning och förvaring”. I en 63-sidig Inledning beskriver han de skilda växtorganen och deras terminologi.

Hartmans Handbok i Skandinavians flora måste ha blivit en kalldusch för Wahlenberg. Förbittrad satte han sig genast ned och skrev en anonym recension, som var allt annat än mild och välvillig²⁰. Året innan hade Hartman ▶

DET ONÖDIGA BRÅKET

- ▶ och Wahlenberg allttjämt utbytt artigheter. Med utgivandet av Hartmans flora upphörde deras brevväxling tvärt och Wahlenbergs fientlighet inleddes. Som tydligt förs fram i förordet är Hartmans flora avsedd som en lättillgänglig handbok i växtbestämning för nybörjare, men Wahlenberg behandlar den som ett arbete med en mycket högre ambitionsnivå.

Wahlenbergs recension är lång och detaljerad och jag ska med några axplock belysa hans formuleringskonst. Han inleder med några droppar ur sin bittra kalk: ”Det är tydligt att en nybeggynare icke kan göra sig någon widsträcktare öfwersigt i en erfarenhetswetenskap, utan att han, då han är utan muntlig handledning eller försmår den, kommer att inskränka sig inom sin egen lilla synkrets och således fäster ögat blott på den ena punkten efter den andra.” Han pikar uppenbarligen Hartman för att denne inte har besökt Wahlenbergs föreläsningar. Detta var dock ganska elakt, eftersom den fattige Hartman inte har råd att studera i Uppsala mera än absolut nödvändigt för sin examen.

Wahlenberg: ”Häri genom kommer han att framleta sig på en bana, som blir ganska trång och å alla sidor omgifwes af det tjockaste mörker. Hwärt denna bana leder är honom obekant, men med smickrande hopp att skarpsinnigheten och noggranheten skall ersätta all allmännare öfwersigt, fortgår han derpå och will slutligen icke se annat än hwad som kommit för hans ganska litet omkring sig skådande ögon. Att häri genom först ensidighet och sedan blindhet kan uppstå och i mer eller mindre grad måste uppkomma, är oundwkligt. Det är således beklagligt, då begynnaren genom ett sådant sjelfstudium kommit till blindhet; och ännu wärre är det då han i sin blindhet will inleda andra att följa sig in i sin tränga wrå. Är det icke wida bättre om nybeggynaren från början har en lärare, som efterhand öppnar för

Carl Johan Hartman delade upp det stora släktet Ophrys (nu flugblomster) i flera släkten. Gustavsmurarna 2016.

FOTO: PETER STÅHL

honom en widsträcktare utsigt i wetenskapen, det helas sammanhang, lyftning, användbarhet m. m. som begynnaren omöjligen kan märka. Men att upplysas af andra, särdeles, då det har sken af twång eller förbindelse, auctoritet, o. dyl. är icke så behagligt och så smickrande, som att tro sig sjelf kunna se allt, och således fortgår han helst på den ensidiga banan och söndrar sig allt mer och mer från allt samband med annat. Slutligen då han märker sig ensam eller på sin höjd i sällskap med några lika förrirade likar, börjar han klaga öfwer wetenskapens förakt. Han ser icke att det är han, som sökt draga detta förakt på wetenskapen, hwilket nu återfaller på honom sjelf.”

Enligt Wahlenberg tycks Hartman ”minst akta det wigtigaste och förändrar obehindradt genera och species efter sina ensidiga och

sjelftagna grunder. På sådant sätt kan den wenskapskliga byggnaden slutligen blifwa alldeles nedrifwen, på det att begynnaren må komma lika wäl fram öfwer gruset som den erfarnaste.” Enligt Wahlenberg har Hartman inte respekterat Linnés principer, utan ”för arter från det ena Linnéiska släktet till det andra liksom kände Linné icke sina egna släkten”.

Snarare än att nöja sig med adekvat kritik av florans uppenbara brister, angriper Wahlenberg framför allt avvikelserna från den heliga Linnéanska taxonomin och namnsättningen och den uppretade Wahlenberg listar ett antal exempel. Hela Linnés klass Polygamia (mångbyggare) har avlägsnats. Carex, Empetrum, Sparganium och Typha är placerade i klassen Triandria, eftersom det finns ”monstrositeter, som närma sig till hermaphrodit beskaffenhet [...] för två eller tre wanskapligheters skull skola då flera hundra ordentliga arter examineras till en annan Class, och detta skall wara en lättnad för begynnaren”. Släktena Atriplex, Glaux och Thesium har satts i klass Pentandria, Polygonum och Calla i Hexandria samt Rheum i klass Enneandria. Ekorrbär har brutits ut ur Convallaria i klassen Hexandria och förts in i släktet Maianthemum, som befinner sig i klass Tetrandria. Sodaört är lösryckt ur Chenopodium och placerat i Salsola.

Wahlenberg kritiserar särskilt Hartmans avvikelser från den heliga Linnéanska taxonomin. Till exempel när ekorrbär brutits ut ur Convallaria och förts till ett nytt släkte Maianthemum.

ILLUSTRATION:
C A M LINDMAN 1926.

De linnéanska grässläktena Holcus, Avena och Aira har splittrats så att Arrhenatherum, Deschampsia och Corynephorus har blivit nya släkten. På motsvarande vis har orkidésläktena Orchis och Ophrys delats. Recensenten Wahlenberg hävdar att ”Den mängd af nya namn, som derigenom uppkommer, är en börda för wetenskapen, som förmodligen alldeles icke uppwäges af den åberopade förmånen wid nybegynnarens examinering.” Vidare är åtskilliga av Linnés artnamn ändrade.

Wahlenberg retar sig också på det stora antalet förkortningar i florán ”så ofta hela rader äro fyllda med afsöndrade bokstäfwer och tecken. Hwem skall instudera sig i allt detta? Widare finnes ingen ordentlig synonymi, som här mer än annorstädes behöfts. Detta allt ger boken ett ganska mörkt utseende.”

Wahlenberg vitsordar dock – men inte utan giftigheter – de noggranna lokaluppgifterna i florán: ”Således äro växorterna ofta goda, men detta är mera sällan Förf. förtjenst, utan twertom kan det räknas honom till last att han så ofta olofligen tagit dem från andra, som sjelfwa welat kungöra sina fynd.” Wahlenberg känner sig utan tvekan förbisprungen, eftersom han är på väg att slutföra sin stora Flora Svecica. Något inom honom viskar nog att Hartmans svenskspråkiga flora kommer att finna fler köpare än hans egen latinska. Då är det extra förmädligt att den unge spolingen har ”stulit” Wahlenbergs uppgifter. Och åter vänder han sig mot svenska i stället för latin som florans språk: ”Under svenska språkets bruk har författaren ökat de osäkerheter, som dess införande i wetenskapen medfört.”

- Wahlenberg sammanfattar: ”Om den wore en Academisk Disputation, utgifwen af nödtwång såsom något problematisk, skulle han låta den passera opåtal; men då den utgifwes såsom en handbok för nybegynnare swarande mot wetenskapens oåterhållbara utveckling, så blir förhållandet helt annorlunda. [...] Och hwad Wetenskapens oemotståndliga fortgång widkommer, som Hr Hartman på den intraskade orakelgifwande trefoten förkunnar, så bör han sjelf betänka om den icke till en del är en verklig återgång till det barbari, hwarifrån Linnés Reformation frälste Wetenskapen.”

Man bör inte förneka att Hartman misstog sig, då han höll sitt floraförfattande hemligt. Han borde ha rådfrågat sina vänner i Uppsala och låtit dem granska manuskriptet, innan det trycktes. Han borde ha bett Wahlenberg om tillåtelse att få använda dennes nya lokaluppgifter och han borde ha tagit sig tid att korrekturläsa florán, innan den publicerades. Fries skriver till Wahlenberg att ”sedan denne avgivit sitt omdöme över Hartmans flora, bör han själv förtiga sitt. Men hade jag i tid fått veta om dess utgivande, hade många felaktiga uppgifter från södra Sverige kunnat bli rättade – nu har jag i stället blifvit felciterad. Emedlertid värderar jag Hartman sjelf ganska mycket för dess flit i en sak der han hvarken vunnit någon befordran eller understöd.”⁴.

Elias Fries i Lund tar Hartman i försvar gentemot recensentens angrepp och erbjuder sig att besvara Wahlenbergs kritik⁴. Det klarar emellertid Hartman utmärkt med sin egen penna²¹. Han biter ifrån sig ironiskt och raljerande och trycker dessutom fingret mot flera av Wahlenbergs ömma ställen. Hartman får många på sin sida gentemot Wahlenberg och även dennes vänner tar ställning för Hartman.

I sitt genmäle påpekar Hartman att ”enligt hans omdöme synes Rec. ganska trångt inskränkt sig till en enkel pröfning, huru-

vad författ. servilt följt v. Linné, eller i hvad mån han från honom vågat afvika.” Detta är onekligen sant. Hartman jämför Wahlenberg med sin avlidne vän Swartz: ”Den person hvars muntliga handledning kan upväga studium af hundrade hittills högt aktade författares arbeten, hade dock förtjent en mentio honorisica – hvem skall ej flyga att lyda och beundra honom! (Huru mycket närmade du dig icke detta ideal, oförgätliga Swartz! Hvar öppnades Lärjungen en faderligare famn än din?).”

Hartman försvarar utförligt sina ställningstaganden, när det gäller ändringar av växtnamn och klasstillhörighet. ”Då Polygonum [trampörter/ormrötter/pilörter], som Rec. sjelf anmärker, äger arter med 5, flere med 6 och 8 ståndare, tror Författ. sig med allt skäl fört detta slägte bredevid sin närmste granne Rumex [skräppor] i Hexandria, en plats, som Naturen tydligen sjelf tillvinkar examinators; måne ej också det åberopade trekantiga fröet mera tyder hit än på den främmande platsen i Octandrien [...] Rheum [rabarber] har författaren ej flyttat af det enkla skäl, att den enda svenska arten är för anomal till de öfrige för att kunna bestämma hela slägtets plats. Likväl vore det ej någon synnerlig olycka om det skedd.”

Beträffande Wahlenbergs beskyllning att Hartman har ägnat sig åt tjuveri ger denne svar på tal: ”Huru glädjande skulle det icke varit för Författ. att se det (fastän ”ensidiga” d. v. s. egna) goda i hans bok närmare utpekadt! Dock vextorterna! Här hade det ålegat Rec. att framställa de Botanister, hvilkas fynd författaren ’olofligen’ begagnadt, ett uttryck lika skamligt i en mans mun, som synes vilja predika motsatsen af det ensidiga d. v. s. det mångsidiga och liberala, som det är förolämpande. Författaren vet med säkerhet att ingen af de vänner, hvilkas vexter pryda hans bok, deröfver finner sig förolämpadt att dess namn på ett hedrande sätt framställes för publiken innan Rec. hunnit dertill lemna

"Då den arma Calla [missne] efter Recensentens [Wahlenbergs] ord, fått så länge flytta omkring systemet bör hon vara rätt glad att åtminstone få stanna vid en släktinge Acorus [kalmus] i Hexandria." skriver Carl Johan Hartman i sitt genmäle. Blommande missne, Tåssjö, Skåne 2013.

FOTO: JAN THOMAS JOHANSSON

sitt bifall. Allmänheten äger ock sina anspråk, och det första är fullständighet, huru förena dessa med Recensentens monopoliska jalousie [avund], stridande mot all hittills bestående praxis (då växten ej är ny) i vetenskapen, och endast förklarlig genom Recensentens tydligen något egoistiska grundsatser."

Hartman sammanfattar: "Sådan finner författaren närvarande recension, skriven med en öfvervilning, hvars motiver allt för klart äfven för de minst deltagande framlysa, och hvilken det verkligen gjort författaren ondt att begagna för att afvända de klumpiga pilar Recensenten

slungat föga mindre mot författarens person än mot arbetet."

Om Wahlenberg nu kunde hålla en låg profil fortsättningsvis, så skulle väl krutröken ganska snart skingras, men tvärtom besvarar han Hartmans genmäle med en ännu mera långrandig utveckling av sin förra recension. Johan Emanuel Wikström, föreståndare för Bergianska trädgården och god vän med Wahlenberg, försöker att på ett diplomatiskt sätt förmå Wahlenberg att ligga lågt, men förgäves.

Wikström skriver till Fries att han för Wahlenberg har hävdad att "Fries tyckte det var en god bok, och att ingen av oss kunde tro, att en landsman och vetenskapsidkare ville skriva en sådan recension"⁴. Wikström förklarar att han "icke känner någon botanisk bok som till alla sina detaljer är så consequent som Hr Hartmans; jag vet också icke att nämna någon Skrift, efter hvilken Sveriges växter lättare examineras än efter Hartmans". Wikström meddelar Fries att Wahlenberg nu tänker ge boken sista knäcken genom ännu ett genmäle: "Är det på detta sätt, som Recensenten vill fatta den botaniska Sceptren i vårt land, så fruktar jag, att hans valde är vacklande"⁴.

Wahlenbergs svar på Hartmans genmäle är så torrt och långtråkigt formulerat att jag föredrar att inte närmare relatera det. Jag nöjer mig i stället med att exemplifiera Wahlenbergs bitska formuleringar²². Hans tår är onekligen hårt trampade och inledningsvis skriver han: "Rec. tänker icke svara på de personliga antydningar, som Hr Hartman inblandat i sina anmärkningar, icke heller upptaga till besvarande de återfall, som Hr H. gjort på den förmente Rec:s skrifter, än mindre täfla med Hr H. uti färdighet att infoga andras uttryck i egna meningar. Allt sådant synes föga upplysa den bok, hvarom fråga var och hvarifrån Rec. icke kan låta afleda sin uppmärksamhet. Hr Hartmans svar tyckes också mycket förklara anledningen till det ▶

- ▶ förtrytsamma språk, som influerades i Recensionen, och från vilket Rec. har så svårt att afhålla sig, då han ser en på god grund tagen ordning och den största auctoritet, som finnes i vetenskapen, behandlas så pass föraktligt inför dem, som minst borde lära sådant. Sedan Rec. förklarar att dess omdöme om boken icke till någon del blir återtagit, så synes det för honom blott återstå att bekräfta hvad han sagt med flere exempel.”

Wahlenberg övergår därpå till att anföra många av de tankegångar, vilka han även framför i sin uppsats om Linné¹⁹. Med detta vill han tydligtvis försvara sina ståndpunkter beträffande Linnés namnsättning och taxonomi. Efter den inledningen vidtar en ännu mera detaljerad genomgång av de påtalade brister, vilka mest består i att Hartman har vågat avvika från den store Linné. Efter ”Hartmanaffären” framstår Wahlenberg än mera som ”en egoistisk kverulant och som en stockkonservativ bokstavstroende Linnédyrkare, som var i stånd att misstro en sak enbart av den anledningen att den innebar något nytt”²⁴.

VAD HÄNDER SEDAN?

Flora Svecica⁵ renderar Wahlenberg Vetenskapsakademiens stora Linnémedalj i guld, en fin utmärkelse för ett förtjänstfullt arbete. Orkar man tränga in i latin och även uthärda sexualsystemet, inser man snart att Wahlenbergs flora är innehållsrik, vederhäftig och på en hög vetenskaplig nivå. En ny upplaga av Wahlenbergs Flora Svecica publiceras 1831 och 1833, men förlorar succesivt i betydelse. Detta är förmodligen sista gången som en latinskspråkig svensk flora publiceras, men denna är alltjämt

den enda för sin tid fullständiga vetenskapliga floran över den skandinaviska halvön.

Wahlenberg efterträder 1829 Thunberg på den linnéanska professuren i medicin, men redan tre år dessförinnan har han erhållit professors titel och fullmakt. Efter utgivandet av den andra editionen av Flora Svecica upphör i princip Wahlenbergs botaniska författarskap. Sedan flera år tillbaka har han hemfallit åt homeopatins kväsvetenskapliga och pseudomedicinska metoder och från hans penna flyter föga mera än några akademiska tal och skrivelser samt några uppsatser rörande Sveriges ekonomiska förutsättningar.

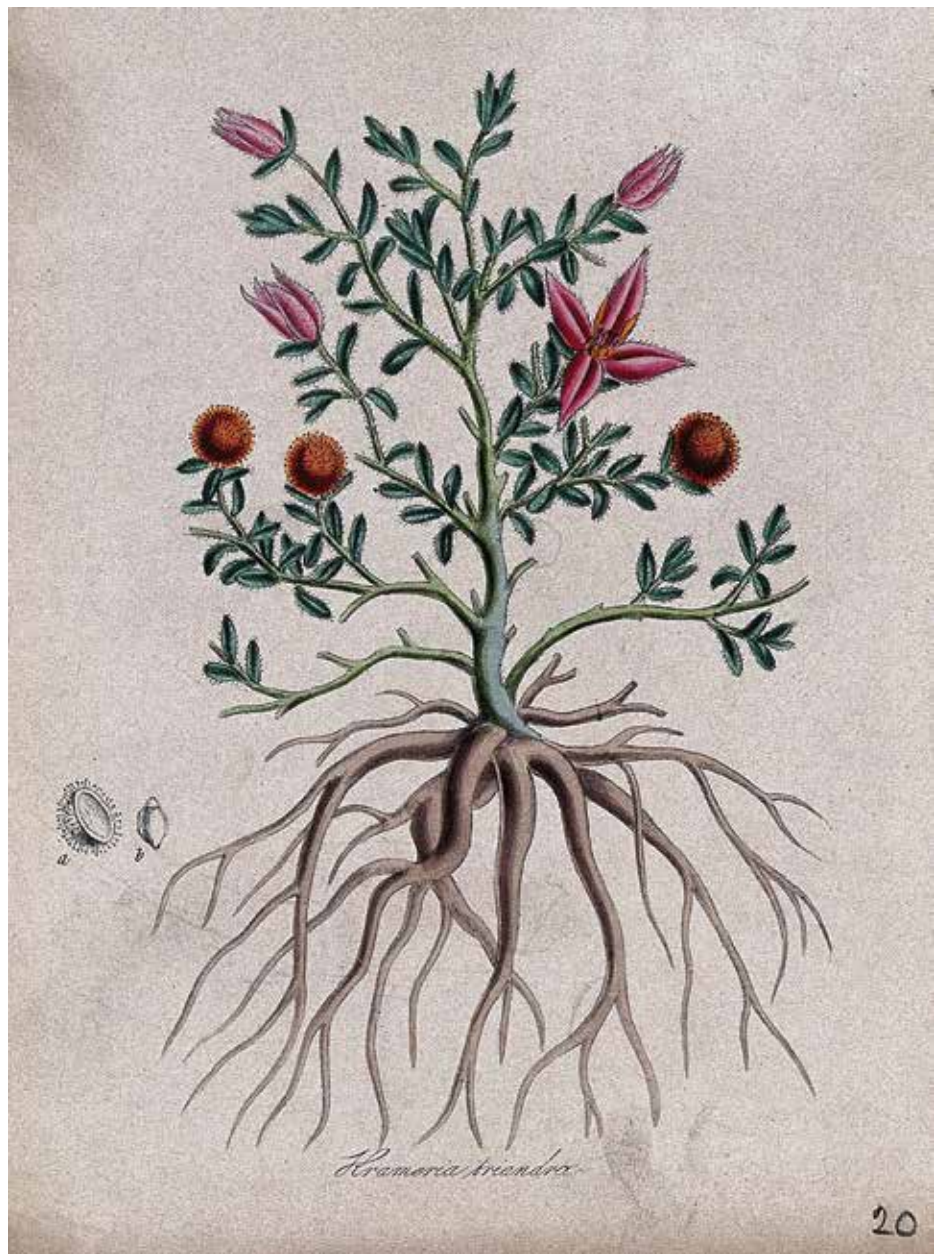
Wahlenberg har få botaniska efterföljare, men den värländske bryologen Claës Gustaf Myrin, den norske prästen och botanikern Søren Christian Sommerfelt samt lappmarksprästen och växtkännaren Lars Levi Læstadius kan räknas till denna krets. Antalet avhandlingar, för vilka Wahlenberg presiderar, är 25, sålunda en ringa numerär i jämförelse med Linné, Thunberg och Fries. Dessutom skriver

många respondenter nu mot 1800-talets mitt sina egna dissertationer. Förut har de nästan varje gång författats av preses (professorn eller handledaren, som oftast var ordförande under disputationen).

Wahlenberg har åtskilliga bekanta, men några verkliga vänner äger han knappast. En gammal förfrysningsskada leder småningom till infektion och kallbrand och han avlider stilla den 22 mars 1851 i en ålder av 70 år. Linnédyrkaren Wahlenberg blir sålunda lika gammal som sin stora förebild så när som på knappt 50 dagar. Som ”en äkta linnéan” dör han på vintern⁷. Efter Wahlenbergs bortgång omvandlas den gamla

Wahlenbergs latinska Flora Svecica som utkom 1824 är både innehållsrik och vetenskapligt framstående. Den var dock enligt Elias Fries till stor del var "antikerad redan då den utkom".²³

Carl Johan Hartman disputerar 1822 för doktorsgraden på Thunbergs avhandling om det amerikanska släktet *Krameria*. Här *Krameria triandra* som används som inom örtmedicinen, illustrerad av M. A. Burnett. 1843.

DET ONÖDIGA BRÅKET

- linnéanska professuren i en zoologisk, en farmakologisk och en botanisk professur. Den botaniska lärostolen – botanik och praktisk ekonomi – tillsätts med Elias Fries. En epok är över och en ny vidtar.

Handbok i Skandinavien Flora utkommer i en andra upplaga 1832. I förordet skriver Hartman att han ”haft till syftemål att gifva första begreppen i Botanikens studium samt lätta Skandinaviska vexternas undersökning och namngifning [...] utan anspråk på någon högre theoretisk syftning; han önskar derföre, att boken derefter må bedömas; en önskan, som, ehuru tydlig uttryckt vid förra editionen, icke afsågs af en recensent, som endast lydde den fixa idéen, att författarens hufvudsyftemål var vetenskapens reformation”. Vidare ger han Wahlenberg ännu en känga och påpekar att ”vinner han sitt ofvan angifna ändamål, så skall han med lugn mottaga äfven orättvisa kritiker; sådana, som uppgifva arbetets verkliga brister och derigenom

gagna saken, skola alltid med tacksamhet erkännas”. Hartman har visserligen tillrättat många av den första upplagans uppenbara felaktigheter, men vidhåller sina ställningstaganden beträffande de nya släkten och artnamn, som avviker från Linné.

Florans andra upplaga recenserar av Carl Adolph Agardh²⁴, som precis har författat en lärobok i botanik och i sin kritik fokuserar på Hartmans nu 154-sidiga kapitel Botanologi. Agardh är utpräglad nyromantiker och naturfilosof och stor beundrare av Schelling, något som präglar hans lärobok och även hans recension. Wahlenberg anser sig tydligt ha sagt sitt i denna fråga och någon ytterligare recension av Hartmans Handbok kommer inte från hans penna.

I den tredje upplagan (1838) är ”Botanologi”-kapitlet utvidgat till 179 sidor, men den fjärde editionen (1843) saknar det avsnittet. Under sin sista tid arbetar Hartman på en femte upplaga², men hinner inte fullborda den. I stället övertar sonen Carl utgivningen. I den femte utgåvans förord tecknar Carl en detaljerad levnadsbeskrivning av fadern Carl Johan Hartman och den utgör en värdefull informationskälla. Ytterligare sex upplagor av Hartmans Handbok kommer att utges fram till 1879 och editionerna blir allt digrare och fullödigare. Kroks försök till en tolfte utgåva²⁵ resulterar i ett tunt första häfte, varpå det projektet upphör.

Hartman blir med. lic. den 29 maj 1821. Han börjar som läkare vid Kungl. Invalidinrättningen på Ulriksdal 1822 och disputerar för doktorsgraden samma år på professor Carl Peter Thunbergs avhandling om släktet Krameria²⁶. I juni 1822 examineras han till chirurgie magister vid Karolinska Institutet samt blir ledamot

Hartmans flora utkom i 11 omarbetade upplagor. 1879 har utgivningen tagits över av sonen Carl Hartman. Även trycktekniskt har utvecklingen gått framåt sedan första upplagan 1820.

av Kungl. Sundhets-Collegium. Han promoveras till med. doktor den 11 november samma år, erhåller 1825 tjänst som praktiserande läkare och bosätter sig i Hågeby. Vid Invalidinrättningen tjänstgör han fram till 1826, då han tillträder förordnandet som distriktsläkare i Sigtunatrakten. Den 15 april 1828 utses han till provincialläkare i Lifgedinget av Nyköpings län och flyttar i samband med det till Eskilstuna. Han söker och får den 10 augusti 1833 transport från provincialläkaretjänsten i Eskilstuna till motsvarande anställning i Gävle. Här får sönerna möjlighet att gå på gymnasium.

Den 24 juni 1823 gifter sig Carl Johan Hartman i Österlövsta kyrka med Carolina Christina Stjernsten, som är dotter till hans tidigare arbetsgivare på Leufsta bruk. Med Carolina Christina får han barnen Carl Hartman (1824–1884), Adolph Otto Carl Johansson (f. 1825), Robert Vilhelm Hartman (1827–1891), Claes Reinhold Hartman (f. 1830), Victor Bernhard Hartman (1832–1892), Johanna Sophia Charlotta Carl Johansdotter (f. 1834) samt Johan Alfred Hartman (1837–1882).

Den 28 augusti 1849 avlider Carl Johan Hartman i Jakobs församling i Stockholm. Under sina tre sista år har han lidit svårt av ”stenplågor” och hans liv ändas efter en plågsam och utdragen operationsprocess. Det var troligtvis njursten, men det går förmodligen inte att fastställa med säkerhet och måhända blev själva operationen den slutliga dödsorsaken.

EPILOG

Under 1830-talet börjar nyromantiken och naturfilosofin att bli omodern inom naturvetenskaperna, såväl på kontinenten som i Sverige. Förnufts- och framstegsfilosofen Georg Wilhelm Friedrich Hegel, en motpol till Schelling, blir tänkaren på modet under de närmaste två decennierna. Biologin ändrar inriktning och innehåll från och med 1830-talet. Nu har

mikroskopen blivit mera avancerade och man kan företa detaljerade studier av organens uppbyggnad. Cellernas roll hos organismerna upptäcks och med mikroskopets hjälp får man större kunskap om skillnaderna mellan olika organismgrupper. Empiriska mätningar och analyser ersätter de rena spekulationerna.

Carl Johan Hartman var knappast någon hängiven naturfilosof i jämförelse med många samtida naturvetare, men sannolikt läste han åtskilliga romantiskt färgade skrifter på modet. Förmodligen var han intresserad av de tankar rörande naturliga växtsystem, vilka var i omlopp i Tyskland och Skandinavien. I inledningen till sin Handbok⁶ skriver Hartman exempelvis att ”yttersta föremålen för all naturforskning” är att leta upp de ”grundformer i lif”, som de skapade varelserna återger. ”Men såsom lifvet är för oss en oupplöst gåta och oss endast bekant genom dess yttringar, återstår ingen annan utväg att komma dessa grundformer på spåren än en noggrann undersökning af organisationen, såsom phænomen af lifvets grundform.” När han sedan diskuterar naturliga system, framhåller han att ett släkte blir naturligt, då ”alla dess så kallade arter, att döma af yttringarne, uppkommit och utbildats af en enda grundform”. Denna uppfattning känner vi igen från nyromantikernas naturfilosofi. Hartman återkommer emellertid till Linnés sexualsystem som en gyllene medelväg för växternas systematik. Alla mera ”naturliga” system har enligt Hartman brister och är dessutom svårhanterliga för en nybörjare. Därför väljer han till sin Handbok en medelväg mellan konstgjorda och naturliga system. Detta borde egentligen ha tilltalat Wahlenberg och överensstämt med dennes dyrkan av Linné. Likheterna mellan honom och Hartman förefaller större än olikheterna i deras syn på växtsystematik och därför känns bråket i sanning onödigt. ■

Referenser...

REFERENSER

- 1** Jussieu, A. L. de. 1789. *Genera Plantarum secundum ordines naturalis disposita*. Paris.
- 2** Hartman, C. J. (†). 1849. *Handbok i Skandinavien Flora, innefattande Sveriges och Norrignes växter, till och med mossorna; ordnade efter Prof. Fries' System. Femte Uplagan, rättad och förökad* [utg. av C. Hartman]. Zacharias Hæggström, Stockholm.
- 3** Nilsson, G. 2016. *Botanister i Gästrikland*. I: Ståhl, P. (red.), *Gästriklands flora*. Gävleborgs Botaniska Sällskap, sid. 123–132.
- 4** Krook, H. 1960. Göran Wahlenberg och Carl Johan Hartman. En episod från de svenskspråkiga florornas genombrottsid. *Svensk Bot. Tidskr.* 54: 220–228.
- 5** Wahlenberg, G. 1824, 1826. *Flora svecica. Pars prior & posterior*. Palmblad & Co., Upsaliae. – 2:a uppl 1831, 1833.
- 6** Hartman, C. J. 1820. *Handbok i Skandinavien Flora innefattande Sveriges och Norrignes Växter, till och med Mossorna*. Zacharias Hæggström, Stockholm. – Andra uppl. 1832, tredje uppl. 1838, fjärde uppl. 1843.
- 7** Palmblad, W. F. 1852. *Göran Wahlenberg*. I: *Biographiskt Lexicon öfver namnkunniga svenska män XIX*. Wahlström & C., Upsala, sid. 157–231.
- 8** Wikström, J. E. 1853. *Göran Wahlenberg*. *Kongl. Vetensk. Acad. Handl.* 1851: 431–505.
- 9** Johansson, J. T. 2022. *Göran Wahlenberg*. *Bot. Notiser, Suppl.* 155: 1–21. – Digitalt tillgänglig via Lunds Botaniska Förenings hemsida www.lundsbotaniska.se.
- 10, 11** Liljeblad, S. 1792. *Utkast til en Svensk Flora, eller Afhandling om Svenska Växternas Väsentliga Kännetekn och Nytt*. Upsala. – 2:a uppl. 1798.
- 12** Wahlenberg, G. 1812. *Flora lapponica*. Berolini.
- 13** Liljeblad, S. (†). 1816. *Utkast till en Svensk Flora, eller Afhandling om Svenska Växternas Väsentliga Kännetecken och Nytt*. Tredje Uplagan, med Norriska växter tillökt; efter Författarens död utgifven [av Johan Haqvin Wallman]. Sterbhusets Förlag, Upsala.
- 14** Krook, H. 1987. De två senfödda linneanerna. *Svenska Linnésällsk. Årsskr.* 1986–1987: 153–166.
- 15** Eriksson, G. 2009. *Konst och natur i Göran Wahlenbergs Linnébild*. *Svenska Linnésällsk. Årsskr.* 2008: 151–168.
- 16** Wahlenberg, G. 1820. *Flora Upsaliensis*. Upsaliae.
- 17** Linnaeus, C. 1753. *Herbationes Vpsalienses*. *Diss. acad. resp. Andreas Nicolai Fornander ...* [13] Oct. 1753. L. M. Höjer, Upsaliae.
- 18** Linnaeus, C. 1756 etc. *Herbationes Upsalienses*. I: *Amoenitates Academicæ*. Vol. III. [Editio prima, etc.] Lars Salvius, Holmiæ.
- 19** Wahlenberg, G. 1822. *Linné och Hans Vetenskap. Ett Bidrag till Fäderneslandets Vetenskaps-Historia*. Svea 5: 69–114, 115–130.
- 20** [Wahlenberg, G.] 1820. *Recensioner: Handbok i Skandinavien Flora innefattande Sveriges och Norrignes Växter, till och med Mossorna*. Med inledning, afhandlande grunderna för Botanikens studium, samt twenne plancher, af C. J. Hartman, *Med. Cand.* Stockholm 1820, hos Z. Hæggström. 8:o. Sid. 32, LXIII och 488. *Swensk Litteratur-Tidning* N:o 40. Lördagen den 7 October 1820: spalt 625–635.
- 21** Hartman, C. J. 1820. *Anmärkingar vid Recensionen af Handbok i Skandinavien Flora af C. J. Hartman – införd i Litt. Tidn.* N:o 40, Lörd. d. 7 Octob. 1820. *Bihang till Swensk Literatur-Tidning*, N:o 14, 15 (October): spalt 105–120.
- 22** [Wahlenberg, G.] 1820. *Något mera om C. J. Hartmans Skandinaviska Flora, i anledning af Anmärkingar i Sv. Litt. Tidnings Bihang* N:o 14, 15, 1820. *Bihang till Swensk Literatur-Tidning*, N:o 17, 18 (December): spalt 127–142; 19 (December): spalt 143–150.
- 23** Fries, E. M. 1864. *Öfversigt af Växtkännedomens framsteg i Sverige II*. *Linnéanska tidehvarvet. Götan Wahlenberg*. I: *Botaniska Utflugter III*, Zacharias Hæggströms Förlag, Stockholm, sid. 97–102.
- 24** Agardh, C. A. 1833. [Recension av] *Handbok i Skandinavien Flora, innefattande Sveriges och Norrignes växter, till och med mossorna*. Med en öfversigt af Wäxtläran och Botanikens studium i allmänhet. Af C. J. Hartman, *Med. Dr.* Andra uppl., omarbetad och förökad. Stockholm, Z. Hæggström. 1832. XXVIII. CLIV. och 408 sidd. 8:o. *Swenska Litteratur-Föreningens Tidning* 1833. No. 13. Onsdagen den 27 Mars: spalt 193–206.
- 25** Krok, T. O. B. N. 1889. C. J. och C. Hartmans handbok i Skandinavien flora, innefattande Sveriges, Norges, Finlands och Danmarks Ormbunkar och Fanerogamer. Tolfte uppl. Stockholm.
- 26** Thunberg, C. P. 1822. *De Krameria*. *Diss. ac. bot.-med. resp. C. J. Hartman*. Upsaliae.

Våra vanligaste mossor och lavar

Ytterligare två vanliga arter som är lätta att känna igen.

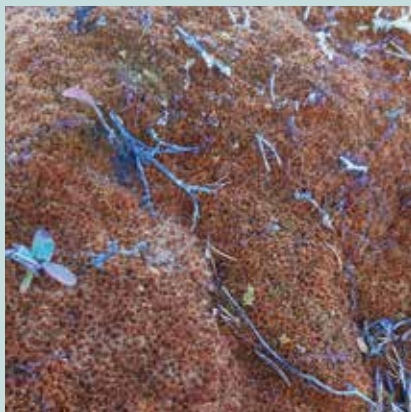
TEXT OCH FOTO: STEFAN OLANDER

Gällav

Pseudevernia furfuracea

Gällaven sitter oftast ute på grenar av tall men även på gran, björk med mera. Typiskt grå med svart undersida. Mycket lik slånlav, men den har ljus undersida. Den är mycket vanlig i skogsmarkerna men kan även påträffas på äldre hagvirke. Det kan bli ganska stora tussar som ibland ligger nedblåsta på marken.

Rostvitmossa

Sphagnum fuscum

Rostvitmossan är den vanligaste vitmossan på mossor. Framförallt på de högre partierna växer den helt kompakt och med sin typiska bruna färg är den lätt att känna igen. Ofta kan man kanske hitta det lilla dvärgtranbäret på denna mossa.

**MIKROSKOP
SÄLJES**

Märke: Zenith microlab – 2000 serie
Inger Carlsson 070-6369198 Gävle, kappmuren@icloud.com

Innehåll

- 3** Ledare
- 4** Exkursionsreferat
- 12** Hot mot naturvärden på Söderåsen
- 17** Korta rapporter
- 18** Portaler till Gästriklands och Hälsinglands flora
- 19** Det onödiga bråket
- 35** Våra vanligaste mossor och lavar